

УДК 379.85

Уварова Г.Ш.

РЕКРЕАЦІЙНЕ ВИКОРИСТАННЯ ДЕСНИ

У статті проаналізовано сучасний стан рекреації в басейні Десни, визначені шляхи подальшого розвитку рекреаційної діяльності з урахуванням принципу раціонального використання природно-аквального комплексу річки та його збереження.

Ключові слова: рекреація, Десна, рекреаційна діяльність, природно-аквальний комплекс річки.

В статье проанализировано современное состояние рекреации в бассейне Десны, определены пути дальнейшего развития рекреационной деятельности с учетом принципа рационального использования природно-аквального комплекса реки и его сохранения.

Ключевые слова: рекреация, Десна, рекреационная деятельность, природно-аквальный комплекс.

The article analyses the current conditions of recreation in the Desna river basin, determines the ways of further development of the recreational activities taking into account the principle of the sustainable use of natural-aquatic complex of the river and its preservation.

Key words: recreation, Desna, recreation activity, natural-aquatic complex.

Постановка проблеми. Серед природних рекреаційних ресурсів України особливе місце належить водним – морям, річкам, озерам, водосховищам, каналам, ставкам, які представлені майже в усіх регіонах країни. Нині рекреаційне водокористування як безпосередньо в акваторії водних об'єктів, так й у береговій зоні, користується значним попитом у населення і є одним з найбільш масових явищ. Серед річок України особливу рекреаційну цінність має Десна, уздовж басейну якої з давніх часів селилися люди, розвивалося судноплавство, формувалися населенні пункти а разом з ними комплекси відпочинку, лікування і туризму. Враховуючи значущість рекреаційної сфери для соціально-економічного

розвитку областей України, що розташовані в басейні Десни, і зниження показників фактичного використання водного рекреаційного потенціалу річки на сучасному етапі, є актуальним пошук шляхів збалансованого використання басейну Десни на основі врахування обґрунтованих норм навантаження на її аквальної та береговий комплекси, доступності рекреаційного продукту для населення в умовах переважно організованої рекреації.

Аналіз основних джерел та публікацій. Проблемі використання водних рекреаційних ресурсів і, зокрема р. Десни, присвячені дослідження багатьох українських вчених. Серед них гідні уваги роботи Вишневецького В.І., Дубняка С.С., Дубняка С.А., Панченка С.М., Філоненко І.М., Шабардіної Ю.В. За оцінками вчених, р. Десна є вагомим чинником генерації та локалізації рекреаційної діяльності в районах, розташованих уздовж басейну річки. Її параметри, відносна чистота води, унікальність флори і фауни, привабливість прибережних ландшафтів визначають основні види рекреації та формування її територіальної структури.

Тема використання басейну Десни неодноразово обговорювалася на рівні обласних (Чернігівської, Київської, Сумської областей) Державних управлінь охорони навколишнього природного середовища, на засіданнях круглих столів, науково-практичних семінарах, організованих Деснянським басейновим управлінням водних ресурсів. Дискусія розгорталася навколо проблеми неконтрольованої рекреаційної діяльності на річці. На думку фахівців, одним із шляхів подальшого використання р. Десни та збереження її унікального природного комплексу є створення національного природного парку та розвиток в її басейні організованої рекреаційної діяльності. Спираючись на раніше проведені дослідження, *метою даної статті* є аналіз сучасного стану рекреаційної сфери на Десні та виявлення шляхів подальшого розвитку рекреаційної діяльності з урахуванням принципу раціонального використання природно-аквального комплексу річки та його збереження.

Виклад основного матеріалу. За фізико-географічним районуванням територія басейну Десни належить до областей Чернігівського та Новгород-Сіверського Полісся Поліської провінції. Басейн річки являє собою підвищену, слабохвилясту рівнину з загальною висотою над рівнем моря близько 200 м і невеликим похилом з північного сходу на південний захід. Ріка Десна – найбільша лівобережна притока Дніпра довжиною 1130 км. В Україні протяжність Десни складає 591 км. Похил її русла 1м/км. На своєму шляху р. Десна приймає 18 правих і 13 лівих приток. Середня глибина Десни у межах території України – 2-4 м, максимальна – 17 м, а ширина коливається на різних ділянках від 80 до 150 м [2].

Басейн Десни у межах України відрізняється значним рекреаційним потенціалом. Це, зокрема, географічне положення річки у сприятливих для ведення рекреації кліматичних умовах. Зазначимо, що масштаби розвитку основних видів активного відпочинку на р. Десні (купання, сплав, воднолижний спорт), здебільшого залежать від температури води і повітря,

показники яких відповідають встановленим оптимальним умовам. Зокрема, температура води упродовж теплого сезону коливається від +17°C (прийнятої для потреб рекреації нижньої межі) до +22°C.

Для організації відпочинку на воді важливе значення мають також особливості прибережних ділянок акваторії, що визначають комфортність купально-пляжної рекреації; площа акваторії, яка є принциповою при організації вітрильного і водно-моторного спорту, веслування; наявність заплавних заток з порівняно невеликими глибинами (звичайно до 3 м), пологими рівними берегами і чистим дном, які є найбільш зручними для любительської риболовлі та для спортивного полювання на водоплавну дичину. Враховуючи зазначені вище параметри Десни і спираючись на дослідження А.Б. Авакяна [1] щодо рекреаційної цінності акваторій водних об'єктів, можна констатувати, що переважна частина басейну річки належить до третього класу комфортності для відпочинку, для якої притаманні невисокий трав'яний берег, місцями з чагарниками, з невеликими лісовими ділянками, підмитим береговим уступом. Пляжі займають незначну площу, часто захаращені, а іноді відсутні повністю.

Значно підвищують рекреаційну цінність водного об'єкта наявність уздовж берегів Десни лісових ландшафтів. Підсилює її й рибний потенціал річки та у цілому сприятливий для відновлення рибних ресурсів її гідрологічний та гідрохімічний режим. У Десні та в її притоках водяться різноманітні види риб, серед яких карась, окунь, короп, щука, вугор, сом, судак лящ та ін.

Позитивною передумовою розвитку рекреаційної діяльності на річці є також достатня кількість об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) - гідрологічних пам'яток, заказників, регіональних ландшафтних парків та національних природних парків. У заплаві Десни утворені і функціонують національні природні парки (НПП) «Мезинський» (31 тис. га), «Деснянсько-Старогутський» (16 тис. га.) та регіональний ландшафтний парк «Міжріччинський» (майже 79 тис. га). Проведені організаційні заходи щодо створення національного природного парку «Подесіння». Саме об'єкти ПЗФ є територіями подальшого науково-обґрунтованого освоєння для багатофункціональної рекреаційної діяльності на Десні [4].

Важливою особливістю басейна Десни є наявність в населених пунктах, що безпосередньо прилягають до річки, значної кількості пам'яток історико-культурної спадщини. Уздовж Десни стоїть ряд літописних міст з багатовіковою історією і самобутніми історико-архітектурними пам'ятками.

Значний вплив на масштаби рекреаційного використання водного об'єкту має транспортне сполучення з річкою. Спираючись на дані розрахунків транспортної доступності для рекреаційної діяльності можна констатувати, що практично усі райони Київської і Чернігівської області, через які протікає Десна, є освоєними і доступними з точки зору транспорту. Виключення становлять лише окремі найбільш віддалені населені пункти Новгород-Сіверського району.

Рекреаційна цінність водних об'єктів зростає, коли їх берегова зона насичена відповідною інфраструктурою: обладнаними пляжами, судновими станціями, причалами, закладами розміщення, пунктами харчування, надання медичних послуг, прокату, розваг, санітарно-технічним облаштуванням. У межах Чернігівської області уздовж Десни рівень забезпечення необхідною інфраструктурою місць відпочинку та діючих закладів рекреації залишається низьким, зокрема це найбільше стосується комплексу технічної та відпочинково-розважальної інфраструктури. Щодо закладів розміщення, то у басейні р. Десни на Чернігівщині переважають бази відпочинку, окремі мисливські будинки, функціонують санаторії та дитячі табори. Проте за роки незалежності їх кількість зменшилася удвічі, а рівень їхнього облаштування мало відповідає на сучасні запити рекреантів [6]. Для розміщення відпочиваючих використовуються також сільські будинки, які поступово перетворюються на дачі і приватизуються населенням як з України (переважно з Чернігова та Києва), так й з Росії. Уздовж річки з'являються й нові, здебільшого приватні готельні комплекси, в яких рівень розміщення та обслуговування рекреантів відповідає сучасним стандартам.

Інтенсивне рекреаційне освоєння земель уздовж Десни в Київській області розпочалося ще у радянський період (60-70 рр. ХХ ст.) шляхом створення мережі відомчих баз відпочинку та дачної забудови території. Більшість цих закладів розміщення функціонує й до тепер. Поряд з ними за роки незалежності виникла значна кількість сучасних готельних комплексів, в яких створені усі необхідні умови для розміщення відпочиваючих.

Басейн Десни пролягає через кілька районів Чернігівської області серед яких основними є Новгород-Сіверський, Коропський, Сосницький, Менський, Куликівський, Чернігівський, Козелецький, а також охоплює Броварський та Вишгородський райони Київської області. На берегах річки чи на невеликій відстані від неї розташовані близько 30 сіл. За видами рекреації і особливостями їх реалізації ці села є руралізованими рекреаційними пунктами. Основне значення для розвитку в них рекреаційної діяльності мають природні рекреаційні ресурси. Це, у першу чергу, сама Десна, а також лісові масиви, сприятливий клімат, цікаві об'єкти історико-культурного призначення. Разом з тим, в цих пунктах бракує відповідної відпочинкової інфраструктури. Переважна їх більшість перебуває на стадії стихійного рекреаційного освоєння для нетривалого відпочинку. У цілому переважає самодіяльна неорганізована рекреація влітку, зокрема купання, риболовля, водноспортивні прогулянки, збирання грибів, ягід та ін.

Значний вплив на розвиток пізнавальної рекреації уздовж Десни відіграють урбанізовані рекреаційні території, якими є міста Київ, Чернігів та Новгород-Сіверський. За переважаючими рекреаційними функціями – це екскурсійні центри, проте, і Київ, і Чернігів є постачальниками рекреантів у заклади рекреації, що сформувалися в рекреаційних пунктах, а також

здійснюють управлінські та інформаційні функції. Тому Київ та Чернігів у територіальній структурі рекреаційної діяльності уздовж Десни виступають як рекреаційні вузли.

В останні роки активізувався відпочинок і на природоохоронних територіях. У басейні Десни – це два згадані вище національні природні парки та можливість створення НПП «Подесіння». За основними функціями рекреаційна діяльність в парках басейну Десни є змішаною, тобто поєднує рекреаційні заняття прогулянкової, спортивної та пізнавальної рекреації. Незаймані природні комплекси, розмаїття рослинного і тваринного світу можуть з кожним роком приваблювати усе більше відпочиваючих та туристів. Тому створення НПП «Подесіння» слід розглядати не тільки як об'єкт природно-заповідного фонду України, а й як своєрідний рекреаційний коридор. В його межах необхідно запровадити особливу технологію ведення рекреаційної діяльності, яка б сприяла регулюванню навантаження на окремих ділянках парку та раціональному використанню ресурсів.

Згідно з дослідженнями Філоненко І.М. [5], у територіальній структурі рекреаційної діяльності уздовж Десни у межах Чернігівської області можна виділити низку відпочинкових рекреаційних районів: Верхньодеснянський, Середньодеснянський, Остерсько-Нижньодеснянський, Остерсько-Сеймський.

Як уже зазначалося, певну особливість має нижня течія річки. Це дозволяє виділити Пригирловий район, який охоплює нижню (пригирлову) частину Десни. Реалізація його рекреаційних функцій залежить насамперед від близькості Києва як потужного рекреаційного вузла.

Значні у басейні річки туристичні можливості. І сама Десна, й її притоки, являють собою прекрасні водні туристичні маршрути. Найбільшої популярності набуває таке рекреаційно-туристичне заняття як сплав річкою за допомогою різних плавзасобів – плотів, катамаранів, рафтів, байдарок, надувних човнів. Акваторія річки у межах Чернігівської області поділена на три основні ділянки для сплаву. Перша від с. Камінь Новгород-Сіверського району до с. Свердловка Коропського району. Можливо проходження сплаву двома маршрутами: від с. Камінь до Новгород-Сіверського (42 км по Десні); від м. Новгород-Сіверський до с. Свердловка (54 км річкою).

Друга ділянка сплаву розміщена між с. Змитнів та с. Салтикова Дівиця, яку можна пройти також у два маршрути: від с. Змитнів до смт. Макошино (59 км по Десні); від смт. Макошино до с. Салтикова Дівиця (67 км річкою).

Кінцевий пункт третьої ділянки сплаву базується у м. Чернігів і також складається з двох маршрутів: від с. Салтикова Дівиця до м. Чернігова (76 км по Десні); від с. Гориця до м. Чернігова (40 км річкою).

У пригирловій частині р. Десна в Київській області сплав здійснюється на двох ділянках: с. Літки/с. Рожни – с. Пухівка та с. Зазим'я – м. Київ.

Крім власне водної рекреації (включаючи й водний туризм), у районах Чернігівської та Київської областей, що розташовані в басейні річки, чимало й інших рекреаційних можливостей, зокрема для пізнавальної рекреаційної діяльності. Найбільші туристичні можливості існують у Новгород-Сіверському, Менському та Чернігівському районах Чернігівської області, які представлені численними пам'ятками архітектури та археології, а також у Вишгородському районі Київської області.

Незважаючи на те, що за своїм рекреаційним потенціалом басейн Десни належить до одних з найбільш перспективних, фактично його рекреаційні можливості за роки незалежності України значно скоротилися. Така ситуація є наслідком дії негативних чинників, серед яких недостатній рівень залучення інвестицій для освоєння території з метою розвитку організованої рекреації; відсутність цілісної системи управління і контролю за використанням басейну Десни, різне відомче підпорядкування ресурсів, низький рівень усвідомлення місцевим населенням значення водної рекреаційної діяльності, зокрема для соціально-економічного розвитку свого населеного пункту, недосконалі механізми збереження та відтворення природно-територіальних та природно-аквально-комплексів, складана ситуація із забезпеченістю безпеки рекреантів, недостатній рівень інформаційного забезпечення рекреаційної діяльності, слабкий рівень розвитку інфраструктури [6,7].

Подальше використання р. Десни для потреб рекреації можливе за умови здійснення науково-обґрунтованого функціонального зонування басейну Десни з урахуванням прояву негативних наслідків рекреаційного водокористування. Враховуючи проведені організаційні заходи щодо створення уздовж р. Десна національного природного парку «Подесіння», пріоритетним напрямком використання річки у наступні роки повинна стати природоохоронна діяльність, яка оптимально може співіснувати з діяльністю рекреаційною.

На окремих ділянках р. Десни слід формувати зони, що відрізняються характером та інтенсивністю рекреаційного використання, складом та обсягами надходжень забруднень, пов'язаних з неконтрольованим використанням річки. Серед основних функціональних рекреаційних зон на Десні доцільно виокремити, у першу чергу, зону стаціонарної рекреації. До складу цієї зони повинні увійти землі, що не мають особливої природної цінності і зайняті існуючими рекреаційними закладами: санаторіями, базами відпочинку, дитячими таборами, готельно-відпочинковими комплексами. Це переважно території Середньодеснянського, Остерсько-Нижньодеснянського та Пригирлового рекреаційних районів. В цій зоні крім рекреаційної та природоохоронної діяльності, слід значно обмежити будь-які інші види господарської діяльності. Проте важливим чинником подальшого розвитку організованої рекреації є розширення мережі готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування рекреантів.

Важливою функціональною зоною на Десні необхідно визначити природоохоронну зону з певним режимом заповідності, що охоплює найбільш цінні природні прибережні та аквальні комплекси річки. Насамперед ця функціональна зона може стосуватися території Верхньодеснянського рекреаційного району. В ній можна природоохоронну діяльність поєднувати з регульованою рекреаційною діяльністю для короткострокового перебування, відпочинку та оздоровлення рекреантів. З цією метою уздовж Десни доцільно обладнати низку оглядових майданчиків на підвищених ділянках правого берега р. Десни, які можуть стати пунктами зупинок туристичних й екскурсійних маршрутів, місцями паломництва для фотографів, живописців. Крім того, можна у спеціально відведений час здійснювати водні туристичні маршрути та регульоване рибальство.

За результатами проведеного аналізу найбільш перспективними у найближчому майбутньому серед стаціонарних та регламентованих видів рекреаційної діяльності, крім зазначених вище, можуть бути: лікувально-реабілітаційна рекреація у Чернігівському, Новгород-Сіверському та Менському районах; психолого-естетична рекреація у Чернігівському, Новгород-Сіверському, Броварському та Вишгородському адміністративних районах та різноманітні види водного туризму практично на усій протяжності Десни.

Значна частина прибережної смуги Десни з наявними пляжами, лісовими масивами використовується нині і буде використовуватися у майбутньому для потреб самодіяльної рекреації, у тому числі й місцевого населення. До територій самодіяльного відпочинку тяжіють житлові зони і так звані ділянки близьких та далеких прогулянок, а також території дачних забудов. Як зазначалося вище, самодіяльна рекреація є здебільшого стихійною і неконтрольованою, а тому потребує особливої уваги щодо аналізу рекреаційного впливу на річку, а також до облаштування спеціальних місць для відпочинку, санітарно-технічних ділянок, прокладання прогулянкових маршрутів, виділення площ під дачну забудову.

Серед природних процесів, які значно лімітують рекреаційну діяльність, особливо щодо водного туризму, на Десні є активний розмив берегів річки. Особливо загрозлива ситуація склалася у місцях розташування великих дачних масивів у пригирловій частині річки, де вже зараз лінія розмиву впритул підступила до забудови. Дана ситуація вимагає проведення розчистки і закріплення берегів. Встановлено, що розчистку слід здійснювати по усьому руслу Десни і поглибити його до природних глибин на плесах у межах 6-8 м [4]. Проведення таких робіт дозволить відновити і розширити можливості судноплавства по Десні, зробити водний туризм більш безпечним.

Серед чинників, які значно можуть вплинути на ведення рекреаційної діяльності у Подесінні у найближчій перспективі, є надмірне збільшення антропогенного тиску близько розташованих міст з їхніми

стоками, а також сільськогосподарських угідь, з яких у водойму потрапляють нітрати і фосфати. Усе це потребує оздоровлення екологічної ситуації у басейні річки.

Важливим напрямком майбутнього рекреаційного освоєння Десни може бути розробка і втілення проекту рекреаційно-туристичного кластера «Подесіння». Формування зазначеного рекреаційного кластеру є актуальним також з огляду на розбудову Єврорегіону «Дніпро», в якому певна увага спрямована на зміцнення співробітництва між Україною, Росією та Білорусією у сфері рекреації і туризму у Деснянському басейні.

Висновки. Рекреаційні ресурси Десни є досить значними і використовуються переважно для короткочасного відпочинку та сплаву. Проте, інтенсивність організованої рекреаційної діяльності за роки незалежності на Десні значно скоротилася на фоні неконтрольованих її видів. Для поліпшення ситуації необхідно здійснити функціональне зонування Деснянського рекреаційного коридору і забезпечити раціональне використання ресурсів річки та збереження її природно-аквального комплексу.

Використані джерела:

1. Авакян А.Б. Водные проблемы: миф и реальность /А.Б. Авакян. – М.: Знание, 1991. – 48 с.
2. Вишне夫斯基 В.І. Ріка Дніпро /І.В. Вишневський. – К.: Інтерпрес ЛТД, 2011. – 384 с.
3. Дубняк С.С. Еколого-гідрологічні аспекти проблеми управління русловими процесами р. Десна / С.С. Дубняк, С.А. Дубняк // Гідрологія, гідрохімія і гідро екологія. – К.: 2006. – Т. 11. – С. 300-305.
4. Панченко С. М. Деснянсько-Старогутський НПП /С.М. Панченко // Фіторізноманіття національних природних парків України. – К.: Наук. світ, 2003. – С. 36–42.
5. Філоненко І.М. Функціонально-територіальна структура ТРК Чернігівської області /І.М. Філоненко // Наукові записки. Серія: Географія. – Вінниця, 2004. – Вип.7. – С. 185–190.
6. Шабардіна Ю.В. Аспекти конкурентоспроможності рекреаційної сфери (на прикладі Чернігівської області) / Ю.В. Шабардіна // Економіка. Управління. Інновації. – 2009. – №2. – С. 26–31.
7. Шабардіна Ю.В. Розвиток рекреаційної сфери Чернігівської області в рамках Єврорегіону «Дніпро» / Ю.В. Шабардіна // Економічні науки. Серія «Регіональна економіка»: Зб. наук. праць. – Луцьк: Вид-во Луцького національного технічного університету, 2006. – Випуск 5 (17) – Ч. 4. – С.224–233.